

هفت مشکل شاخص ادراک فساد که باید در تحلیل وضعیت کشورها مدنظر قرار داد

شاخص ادراک فساد به عنوان مشهورترین شاخص مرتبط با فساد هر سال با اعلام رتبه‌بندی‌های جدید باعث برجسته‌سازی موضوع فساد در کشورهای مختلف می‌شود. در ایران نگاه اکثر کارشناسان به این شاخص با سیر نزولی وضعیت کشور در مبارزه با فساد همراه شده است، اما این استنتاج‌ها می‌تواند با خطاهایی همراه باشد. شاخص ادراک فساد نه واقعیت فساد در یک کشور بلکه ذهنیت کارشناسان و صاحبان کسب‌وکار نسبت به فساد در کشورها را نشان می‌دهد. با اینحال حتی در سطح ذهنیت هم این شاخص مشکلاتی دارد. ابتدا آنکه نبود یک تعریف واحد از فساد می‌تواند ذهنیت افراد به موضوعاتی متفاوت را نشان دهد نه پدیده‌ای واحد، دوم آنکه به دلیل تغییر در کشورهای حاضر در رتبه‌بندی و حتی شیوه رتبه‌بندی، امکان بررسی روند وضعیت ادراک فساد در کشورها بسیار پیچیده است. این گزارش به هفت مشکل اصلی شاخص ادراک فساد می‌پردازد. در نهایت پیشنهاد می‌شود برای جلوگیری از آثار سوء این شاخص، مقامات رسمی به صورت منظم و قابل اطمینان، داده‌های داخل وضعیت فساد را منتشر کنند.

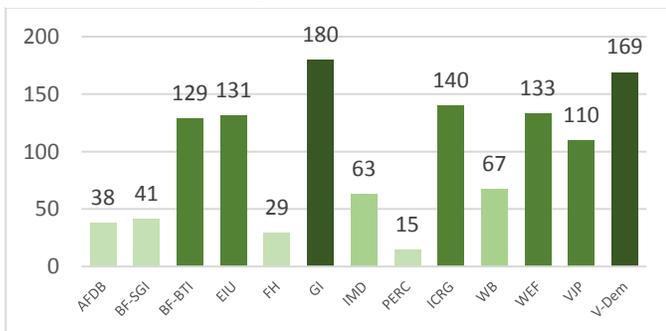
نحوه سنجش شاخص ادراک فساد:

سازمان شفافیت بین‌الملل از سال ۱۹۹۵ شاخص ادراک فساد را با هدف افزایش توجه به مسئله فساد و امکان رتبه‌بندی کشورها ایجاد کرد. این سازمان با استفاده از ۱۳ منبع مختلف از ۱۲ سازمان داده‌های لازم برای نمره‌دهی و رتبه‌بندی کشورها را فراهم می‌کند.

این منابع باید مشتمل بر چند ویژگی باشند: ابتدا آنکه ریسک یا ادراک کمی از فساد را بسنجد، دوم آنکه روش‌شناسی منابع درست باشد و سازمان‌های ناشر آن معتبر باشند، سوم آنکه امکان ایجاد تنوع کافی در امتیازات وجود داشته باشد، چهارم آنکه کشورهای قابل توجهی را در بر بگیرد، پنجم آنکه به صورت منظم منتشر شود و در نهایت مبتنی بر نظر کارشناسان و صاحبان کسب‌وکار باشد.

سازمان شفافیت بین‌الملل هر کشوری را که حداقل سه منبع از ۱۳ منبع مختلف سازمان اطلاعاتی درباره آنها داشته باشد در رتبه‌بندی وارد می‌کند، نمرات این منابع از ۰ تا ۱۰۰ استاندارد شده و با میانگین ساده نمره آن کشور به دست می‌آید.

شکل ۱- تعداد کشورهای حاضر در ۱۳ منبع شاخص ادراک فساد

مقدمه:

شاخص ادراک فساد که توسط شفافیت بین‌الملل از سال ۱۹۹۵ به صورت سالانه منتشر می‌شود، مشهورترین شاخص مرتبط با موضوع فساد در جهان به حساب می‌آید. این سازمان با ایجاد یک شاخص که ظرفیت رتبه‌بندی کشورها را دارد، امکان برجسته‌سازی مسئله فساد و افزایش توجه دولت‌ها به آن را فراهم کرده است. از طرف دیگر، هدفی برای مسئولان مبارزه با فساد ایجاد کرده است تا بتوانند فعالیت‌های خود را نظام‌مند کنند.

ادراک فساد یا تجربه فساد:

اکثر پرسش‌های مرجع شاخص ادراک فساد نه مبتنی بر تجربه شخصی افراد بلکه مبتنی بر بینش ذهنی افراد از وسعت فساد است، موضوعی که ویژگی آن غیرقابل مشاهده بودن است. به طور متوسط، ۸۴ درصد از پاسخ دهندگان فکر می‌کنند که احتمال فساد برای حداقل یکی از دسته‌بندی‌های فساد وجود دارد. اما، میانگین نرخ قربانی شدن آن‌ها تنها ۱۸٪ است. در اینجا، فقدان تجربه فساد شخصی، احتمال گزارشی مبنی بر احتمال فساد برای حداقل یک دسته را تنها تا ۶ درصد کاهش می‌دهد. برای نمونه برخلاف رتبه‌بندی ادراک فساد که در سال ۲۰۱۰ برزیل را در رده ۶۹ و پس از ایتالیا و رواندا قرار داد، فشارسنج جهانی فساد در سال ۲۰۱۰ براساس یک نظرسنجی گسترده‌تر از شهروندان برزیلی نشان داد که تنها ۴ درصد از برزیلی‌ها رشوه پرداخت کرده‌اند، این رقم حتی کمتر از ایالات متحده و تمام کشورهای آمریکای لاتین است

شاخص ادراک فساد

تعریف فساد: فساد تعریف مورد اجماعی ندارد و بسته به اینکه هر فرد چه تعریفی از فساد داشته باشد می‌تواند ادراک متفاوتی را گزارش کند. مثلاً کسی که انجام کار شفصی در زمان اداری را فساد بداند در مقایسه با کسی که تنها تمصیل مال نامشروع را سوء استفاده در نظر بگیرد می‌تواند ادراک بسیار متفاوتی از فساد در کشور را گزارش کند.

مقایسه با سایر کشورها و بررسی روند به دلیل تغییر در روش

انجام رتبه‌بندی و تغییر کشورها در سال‌های مختلف بررسی روند کشورها ساده نیست، به عنوان مثال رتبه ۷۸ ایران در سال ۲۰۱۳ الزاماً بهتر از رتبه ۱۴۷ در سال ۲۰۲۲ نیست. علاوه بر این متی مقایسه کشورها با یکدیگر نیز دشوار است، چرا که مشخص نیست تغییر در رتبه‌ها به خاطر بهبود عملکرد یک کشور است یا بدتر شدن وضعیت سایر کشورها است.

معرف نبودن نمونه آماری؛ رتبه‌بندی ادراک فساد بر

اساس ادراک کارشناسان و صامیان کسب‌وکار کشورها است که الزاماً ادراک آنان با ادراک کل شهروندان یکسان نیست. از طرف دیگر این سازمان در سرتاسر جهان ۶۶ هزار مشارکت‌کننده دارد که به طور متوسط ۳۷۷ نفر برای هر کشور می‌شود. این تعداد به قطع نمونه معرفی برای کشوری با ۸۵ میلیون جمعیت نیست.

مبنای مقایسه در ادراک فساد؛ ارزیابی افراد از یک موقعیت

به طور معمول بر مبنای یک استاندارد شفصی است که در مقایسه با دیگران و یا ارزش‌های فردی تعریف می‌شود. اگر فردی وضعیت فساد در ایران را در مقایسه با کشوری مثل دانمارک ادراک کند متفاوت از شفصی فواید بود که آن را در مقایسه با کشوری همچون افغانستان و یا عراق مقایسه می‌کند. علاوه براین، فردی با معیارهای افلاقی بالا وضعیت فساد در یک کشور را بسیار بیشتر از فردی با معیار افلاقی متوسط ارزیابی فواید کرد.

این همانی شفاف ادراک فساد؛ زمانی که از کارشناسان درباره وضعیت فساد در یک کشور پرسیده می‌شود، به شفاف ادراک فساد ارجاع می‌دهند، انتشار سالانه شفاف ادراک فساد باعث می‌شود مشارکت‌کنندگان به صورت نافودآگاه وضعیت کشور را بر اساس آمارهای سال قبل دوباره بازگو کنند. تیتراهایی مثل **۱۰ کشور فاسد جهان** بر مبنای رتبه‌بندی ادراک فساد فود باعث ایجاد ذهنیت در کارشناسان و صامیان کسب‌وکار می‌شود.

ویژگی‌های فردی، بر اساس مطالعات مولفه‌هایی مثل سن، تمصیلات، درآمد، منسبت و غیره تاثیر به مراتب بیشتری از تجربه فساد بر ادراک فساد دارد. به زبان ساده این ویژگی‌های فردی بسیار بیشتر از این نکته که فرد در طول سال گذشته تجربه‌ای از فساد داشته یا نه بر ادراک وی از وسعت فساد در کشور تاثیر دارد.

مرزهای جغرافیایی، آنگونه که در ذهن اکثر افراد و متی کارشناسان جا افتاده است، فساد محصور در یک کشور مشخص نیست و بسیاری از مفساد متی در سطوح ملی، ابعاد بین‌المللی دارد. برای نمونه اگر یک سیاستمدار غربی در کشوری آفریقایی برای شرکت فود رشوه پرداخت کند، شفاف‌ها این فساد را در کشور آفریقایی بازنمایی می‌کنند، درحالی که کشور غربی طرف دیگر فساد بوده است.

رتبه کشور را با سایرین
نمی‌توان مقایسه کرد
چرا که تغییرات
می‌تواند ناشی از نزول
کشور یا بهبود سایرین
باشد

روند رتبه ادراک فساد ایران در بین سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲

منبع: TI, 2023; Trading Economics, 2023

رتبه کشور را در طول سال‌های مختلف نیز نمی‌توان
مقایسه کرد چرا که تعداد کشورها و منابع
رتبه‌بندی تغییر می‌کند

پیشنهاد

آنچنان که در جای جای این یادداشت مورد اشاره قرار گرفت، شاخص ادراک فساد سطح فساد واقعی در کشورها را مورد سنجش قرار نمی‌دهد، بلکه ادراک افراد در مورد میزان فساد در آن کشور را گزارش می‌کند. از طرف دیگر باید به این موضوع اشاره کرد که شاخص ادراک فساد، درک عموم مردم از فساد در کشور را ارزیابی نمی‌کند. همچنین بخش عمده‌ای از یادداشت به ایرادات متنوع این شاخص پرداخته است که شامل تنوع تعاریف فساد، مشکلات مربوط به مقایسه کشورها و یا روند آن‌ها، معرف نبود نمونه آماری، مبنای مقایسه متفاوت، تاثیر نمره شاخص بر ادراک فساد و تاثیر ویژگی‌های فردی بر آن را شامل می‌شود. بنابراین، نه تنها باید در تحلیل گزارش‌های سالانه شاخص به این موارد توجه داشت، بلکه باید میزان توجه به آن را بر اساس چنین مشکلاتی تعدیل کرد.

با این حال، یکی از معتبرترین شاخص‌های مرتبط با فساد که امکان مقایسه کشورها و تحولات آن‌ها را فراهم می‌کند، شاخص ادراک فساد است. این یعنی با تمام مشکلات و ابهاماتی که درباره شاخص ادراک فساد وجود دارد، باید از آن استفاده کرد. اما نکته مهم آن است که این استفاده تنها در حد مقایسه وضعیت کشور با سایر کشورهای جهان خواهد بود و مسئولان مبارزه با فساد، دانشگاهیان و پژوهشگران و همچنین کنشگران حوزه مبارزه با فساد باید به صورت داخلی شاخصی را طراحی کنند که مبتنی بر اطلاعات دقیق‌تر، فراگیرتر و پوشش همزمان ادراک و تجربه فساد باشد.

ایجاد و انتشار منظم داده‌های مرتبط با فساد در کشور باعث می‌شود توجه کارشناسان، صاحبان کسب‌وکار و عامه مردم به شاخص داخلی جلب شده و از پیامدهای سوء تاثیر شاخص ادراک فساد (CPI) بر ادراک فساد و تجربه فساد در کشور بکاهد. از طرف دیگر ایجاد شاخص داخلی درباره هر دو موضوع ادراک و تجربه فساد موجب امکان تحلیل تاثیرات متقابل این دو بر یکدیگر و سیاست‌گذاری مبتنی بر شواهد برای مبارزه با فساد خواهد شد.

در نهایت باید توجه داشت که اگرچه شاخص ادراک فساد، واقعیت فساد در کشورها را نشان نمی‌دهد، اما خود ادراک فساد اگر مهم‌تر از تجربه فساد نباشد، در تراز آن است. بنابراین بخشی از سیاست‌های مبارزه با فساد باید معطوف به اصلاح ادراک شهروندان نسبت به فساد باشد. این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که ادراک فساد به احتمال زیاد خود منجر به افزایش تجربه فساد نیز خواهد شد؛ چرا که وقتی افراد انتظار مواجهه با یک مجموعه فاسد را داشته باشند، به صورت ناخودآگاه آن را پذیرفته و موجب افزایش فساد واقعی در آن مجموعه نیز خواهند شد. این موضوع جدای از تاثیرات مخرب ادراک فساد بر سرمایه اجتماعی و حکومت‌مندی شهروندان است.

پژوهشگر: سعید هراسانی

توانمندسازی
حاکمیت و جامعه